

Тема №5

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

1. Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища
2. Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці
3. Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

1. Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища

Категорія інститутів є базовою для національної економіки, оскільки згідно сучасного **неоінституціонального** підходу, по-перше, соціальні інститути мають ключове значення в економічних процесах і, по-друге, їх можна піддати аналізу за допомогою стандартного інструментарію неокласиків.

Традиційний науковий аналіз визнавав функціонування інститутів: державних, політичних, монетарних та інших, але їхній вплив на господарське життя вважався мінімальним або найчастіше - ігнорувався.

На противагу - інституціоналісти впевнені, що інститути є важливою економічною реальністю, впливають на стимули та поведінку підприємств і домогосподарств і є легітимними об'єктами економічної діяльності.

Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища

Визначення сутності категорії інститутів дещо різняться:

- Е. Фуруботн та Р. Ріхтер розуміють під інститутами систему норм, що детально «прописує» дії економічних агентів за допомогою таких складових як формальні і неформальні обмеження та можливості застосування санкцій у разі відхилення від них.
- Д. Норт акцентував увагу на тому, що інститути зменшують невизначеність за допомогою структуризації повсякденного життя та слугують дороговказом для людської взаємодії, визначають та обмежують сукупність варіантів вибору індивіда. При цьому, Д. Норт вважає, що обмеження бувають як офіційні, так і неписані - звичаї, кодекси поведінки, що лежать в основі офіційних та доповнюють їх.
- Р. Коуз підкреслює, що сутність діяльності будь-якого уряду полягає у виборі соціальних інститутів, які виконують функції економічної системи. Наприклад, коли влада запроваджує або ліквідовує урядові агенції, змінює закони про відповідальність, запроваджує ліцензійний режим, націоналізує або приватизує галузі тощо.

Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища

Б. Шаванс пропонує таке трирівневе бачення структури інститутів в залежності від їхньої ваги у життєдіяльності суспільства:

- **перший рівень:** мова, етика, релігія, сім'я, гроші, власність;
- **другий рівень:** соціальні умови, звичаї, рутини, правові норми, внутрішні правила організації, контракти, конституції, суспільні устрої;
- **третій рівень:** ієрархії, асоціації, фірми, професійні союзи, організації підприємців, церкви, університети, держави, політичні партії, уряди, адміністративні апарати, міжнародні організації та угоди.

Російський інституціоналіст М. Дерябіна пропонує визначити першочергово такі інститути:

- приватна власність, як найважливіший інститут ринкової економіки;
- правові регулюючі інститути, що забезпечують чітке розмежування майнової відповідальності (кодекси, закони);
- інститути, що відповідають за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, банківське регулювання, регулювання ринку цінних паперів та інвестиційних посередників);
- інститути, що структурують та роблять передбачливою поведінку партнерів у ринкових відносинах (контрактне право).

Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища

Вітчизняний інституціоналіст В. Якубенко з поміж усіх соціально-економічних інститутів вирізняє три: власність, влада, управління.

Дані інститути є базисними, оскільки виступають підставою для отримання «вмінених» доходів, які визнаються суспільством та визначаються у легітимному правовому полі для тримання прибутку, ренти, заробітної плати та підприємницької о доходу, а це за висновком вченого, є головним у правилах ринкової гри.

Для становлення і розвитку трансформаційних економік необхідно створення відповідного інституційного середовища, тих правил і традицій, які дозволять ефективно використовувати соціально-економічний та технологічний потенціал країни.

Первісною при цьому є роль держави, яка з одного боку встановлює формальні правила, що є основою приватних трансакцій і формує громадянське суспільство, а з іншого - діє у відповідності з конституцією, встановленими нормами і порядком.

Прокоментуйте ці проблеми та дайте відповіді на питання:

1. Поясніть категорію “інститут” з огляду запропонованих визначень науковців.
2. Визначте важливість формування інституційного середовища в трансформаційній економіці.
3. Які на вашу думку, сегменти інституційного середовища є головними?
4. Поясніть зміст та функції інституційного середовища.
5. Які основні інституційні фактори підприємницької діяльності?

2. Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

Для трансформаційної економіки інститути є критичним бар'єром, адже вони або створюють стимули для бізнесу і відповідають основоположним принципам соціально-ринкової економіки або стають перепорою прозорим бізнесовим трансакціям внаслідок значного зростання витрат.

З огляду на теорію загальної рівноваги, трансакційні витрати є соціальними втратами, а тому вони здатні перешкоджати позитивним соціально-економічним процесам і прискорювати негативні. Наприклад, у випадку хибної монетарної політики уряду трансакційні витрати можуть стати досить потужним інфляційним фактором.

Першочерговим кроком для розуміння економічної поведінки є аналіз ролі та ефективності інститутів в період трансформації одного механізму координації в інший.

Інститути знижують трансакційні витрати підприємців за допомогою стабілізаційних факторів в інституційному середовищі забезпеченості впевненості під час обміну правами власності та створення стабільної структури для здійснення трансакцій.

Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

Для трансформаційної економіки інститути є критичним бар'єром, адже вони або створюють стимули для бізнесу і відповідають основоположним принципам соціально-ринкової економіки або стають перепорою прозорим бізнесовим транзакціям внаслідок значного зростання витрат.

З огляду на теорію загальної рівноваги, транзакційні витрати є соціальними втратами, а тому вони здатні перешкоджати позитивним соціально-економічним процесам і прискорювати негативні. Наприклад, у випадку хибної монетарної політики уряду транзакційні витрати можуть стати досить потужним інфляційним фактором.

Отже, першочерговим кроком для розуміння економічної поведінки є аналіз ролі та ефективності інститутів в період трансформації одного механізму координації в інший.

Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

Поступово, частково реформовані та наново створені ринкові інститути призводять до конструкції інституційного середовища нового типу.

Але реальні процеси перехідного періоду засвідчують, що разом з демонтажем у короткі строки старих інститутів, які забезпечували виробничо-фінансову і соціальну стабільність, у той час же в Україні не були створені інститути, що могли б гарантувати сталий економічний розвиток.

Влада є відправною по відношенню до інституту, а інститут є наслідком влади.

За таких обставин інститут, який базується на формальних нормах відносин між соціально-економічними агентами забезпечує виконання встановлених правил шляхом санкцій і обмежень та визначає права власності і відповідальність у схемі «влада - підлеглі».

Інститути і влада є взаємозалежними та взаємообумовлюють існування один іншого, тобто інститути віддзеркалюють владу, а влада - інституційну структуру.

Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

Загальновідомо, що після початку трансформаційних процесів в Україні, внаслідок «розмитих» норм державно-інституційного контролю виникла ситуація, коли інститути, які відповідають за будівництво економічного каркасу ринкової економіки - бірж, фондових, інвестиційних, страхових компаній, комерційних банків, кредитних спілок - не стільки орієнтувалися на норми загально визнаних капіталістичних цінностей, скільки на псевдоринкові «сурогатні» правила бізнесової поведінки в процесі контрактації.

Саме свідомі і несвідомі прорахунки можновладців у сфері створення та захисту інститутів цивілізованого ринку призвели по провалу основних завдань перехідної економіки та глибокої кризи, коли спостерігали колапс інститутів і нездатність уряду забезпечити оптимальну трансформацію інституційної системи.

Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

В цілому вітчизняні реформи не передбачали цілеспрямованих заходів з формування загальноприйнятих і цивілізованих капіталістичних інститутів. А саме:

- створення відповідної правової інфраструктури шляхом запровадження необхідних законів, кодексів,
- забезпечення правопорядку у бізнесовій сфері,
- чіткого визначення правоможностей і надійного захисту прав власності,
- правового забезпечення та юридичного супроводження процесу контрактації,
- економічного обґрунтування ефективності функціонування фірм (організацій) та кінцевому рахунку,
- створення і запровадження системи відповідних правил поведінки суб'єктів економічної діяльності.

Схематично окреслити взаємозв'язок з інститутами у динаміці їх розвитку можна таким чином:

Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

У відповідності з особливостями становлення та функціонування вітчизняних інститутів визначають такі головні сегменти інституційного аналізу:

1. Ринкова конкуренція.
2. Інститут приватної власності.
3. Підприємництво.

Відсутність відповідного інституційного середовища пояснює проблемність такої сфери контрактних угод, як забезпечення ефективних і «прозорих» правил конкурентної гри.

Основною функцією інституційного середовища, що ґрунтується на принципах класичного лібералізму, є досягнення взаємного співіснування значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань.

Але у будь-якій країні нарівні з добросовісною конкуренцією існує недобросовісна, яка є економічно привабливою для тих, хто функціонує у неправовому і «непрозорому» середовищі, отримує переваги та незаконні прибутки шляхом підступних дій, що заборонені законодавством.

Разом із тим необхідно зазначити, що за роки незалежності сформувалися майже всі ринкові інститути для функціонування економіки ринкового типу. Але основні механізми, що забезпечують дотримання формальних законних норм у контрактах і угодах, потребують удосконалення.

Прокоментуйте ці проблеми та дайте відповіді на питання:

1. Окресліть взаємозв'язок інституті влади та суб'єктів економічної діяльності у вітчизняній економіці.
2. Чому інститут є критичним бар'єром для економічного розвитку?
3. Прокоментуйте основні інституційні проблеми в Україні під час трансформації адміністративної економіки у ринкову.
4. Охарактеризуйте взаємозв'язок інститутів і влади.
5. Поясніть важливість інституту права власності. Які основні аспекти та динаміка його становлення в Україні?

3. Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

Основною проблемою економіки України є відсутність інституційного соціально-економічного порядку, який залежить від загальної моральної свідомості учасників ринку та формальних правил поведінки.

Процес контрактації є фундаментальним чинником інституційного середовища, для якого владними структурами визначаються необхідні формальні правила (правова інфраструктура), що дозволяють окреслити умови контрактів, процедури їхнього виконання, створюють можливості для розв'язання суперечок, встановлюють потенційні можливості відшкодування у разі порушення контрактів та розв'язання конфліктів у випадках непередбачуваних ситуацій.

Наступним ключовим моментом аналізу функціонування інститутів в Україні є інститут приватної власності. За Дж. Хіксом, основною потребою, яка є характерною для торгівельної економіки є потреба у захисті власності і її потрібно розуміти не стільки як захист власності від насильства, скільки необхідністю чіткого визначення прав власності.

Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

До прав власності, які є одними з ринкових інститутів, що знижують невизначеність у взаємозалежностях і взаємовідносинах відносять:

- право на володіння ресурсом, яке виключає доступ до нього інших і дає можливість здійснювати виключний контроль;
- право використання, тобто особисте користування ресурсом;
- право розпорядження - можливість особисто прийняти рішення: яким чином використовувати ресурс;
- право на прибуток від застосування ресурсу;
- право на залишкову вартість, що дозволяє споживати, змінювати або знищувати ресурс;
- право на передачу усіх повноважень щодо використання ресурсу.

Для того, щоб передача (специфікація) прав власності була ефективною, потрібно визначити самі права та визнати необхідність значних витрат.

Трансакційні витрати на передачу прав власності частково складаються з ринкових витрат, частково - з витрат на збирання інформації про ресурс, а також, з витрат, які підпадають під категорію неофіційних обмежень - рівень злочинності у регіоні, місцеві звичаї, етичні норми.

Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

Необхідною умовою функціонування ринку у частині специфікації прав власності є єдність, системність і цілісність правового регулювання.

У такому випадку можливе функціонування системи єдиного правового регулювання, що охоплює увесь діапазон встановлення правоможностей.

При цьому за всієї різноманітності інститутів у різних країнах, означені системи в цілому є подібними, а останнім часом, зважаючи на створення і розширення ЄС, наближуються до відповідного стандарту.

Даний стандарт відповідає таким вимогам: соціально-ринкова спрямованість економіки, загальноприйняті у цивілізованому світі моральні цінності та визнані суспільством формальні і неформальні норми господарської поведінки.

Також окремою умовою ефективності специфікації прав власності є єдність і взаємна узгодженість законів та підзаконних актів усіх рівнів.

Закони та підзаконні акти повинні забезпечувати можливість рішення будь-якого питання – специфікації прав власності у відповідності до встановлених норм.

При цьому закон повинен бути конкретним, мати норми, виконання яких забезпечується відповідними правовими засобами, визначати інституції, що їх виконують і мають право видавати відповідні акти.

Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

- В Україні на початку трансформаційних перетворень вважалося, що інститут приватної власності має ключове значення і звідси дійшли висновку про прискорення процесу роздержавлення і приватизації.
- Але приватна власність - це не стільки приватизація, скільки ефективний розвиток підприємництва і контрактного права, які дозволять реалізувати переваги ринкової економіки над адміністративно-командною.
- Тому разом із запровадженням приватної власності необхідно адекватно створити й інші інститути, що є похідними від неї.
- В першу чергу, це відноситься до інститутів підприємництва, визначення чітких формальних правил щодо створення та функціонування економічних організацій, запровадження конкурентних засад у бізнесі та захищених державою контрактних відносин.
- У перехідний період не були створені відповідні умови для становлення цивілізованого підприємництва та стимулів, які б дозволили з'явитися значній кількості приватних підприємців.
- Уряди приймали рішення не на користь підприємництва, а концентрували зусилля на перерозподілі державної власності та відтворенні бюрократичного механізму протидії бізнесу.

Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

Найважливішим чинником сучасних трансформаційних процесів у сфері відносин власності є її дезінтеграція на користь подальшого розвитку підприємництва.

Правовим фундаментом цих заходів повинні стати не тільки норми законів про підприємництво і власність, але й господарське, контрактне право, спеціальні адміністративні акти, у тому числі й у сфері земельного законодавства, ринку праці тощо.

Тільки повнота прав власності на усі фактори виробництва забезпечить максимальну ефективність віддачі, адже високий ступінь винятковості саме приватної власності впливає на поведінкові стимули, які виявляються в ефективності рішень.

Отже, однією з ключових причин невдалого розвитку трансформаційних процесів в Україні стало те, що у державі не було створено необхідної законодавчої бази та умов для нормального функціонування і конкурентного розвитку підприємницьких структур усіх форм власності та господарювання.

Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

Незалежно від інституційних особливостей будь-якої ринкової економіки, в основу корпоративних відносин необхідно закласти такі загальноприйняті у світовій практиці норми, як:

- захист прав та законних інтересів акціонерів за умови рівноправності акціонерів та рівноправного відношення до них;
- вираховування законних інтересів зацікавлених осіб, заохочення активного співробітництва між громадянами та зацікавленими особами щодо створення робочих місць та покращення фінансового стану підприємства;
- розкриття інформації та прозорість вирішення усіх суттєвих питань, що стосується підприємства, які, зокрема, включають дані про фінансовий стан, результати господарської діяльності, власність та технологію управління;
- розмежування повноважень органів управління, функцій та обов'язків між загальними зборами, спостережною радою та виконавчим органом;
- дієвість та незалежність спостережної ради щодо забезпечення стратегічного управління підприємства, ефективності контролю за діяльністю виконавчого органа, а також відповідальності спостережної ради перед акціонерним товариством.

Прокоментуйте ці проблеми та дайте відповіді на питання:

1. Які є основними інституційні проблеми України?
2. Чому владні інституції мають можливість обирати ренто орієнтовану поведінку?
3. Визначте роль підприємництва у становленні вітчизняної економіки. Окресліть основні інституційні проблеми вітчизняного підприємництва.
4. Чим пояснюються надмірні трансакційні витрати в економіці України?
5. Що передбачає система прав власності? Як пояснити її неефективність у трансформаційній економіці?
6. Які основні інституційні фактори підприємницької діяльності?
7. Як пояснити масове порушення контрактних угод вітчизняними підприємцями?
8. Поясніть характер інституційних умов для забезпечення сталого економічного зростання в Україні.